

Matilda Torstensson Wulf, *Kärlekens parad. Konflikten mellan kärlek och konst i Henrik och Märta Tikkanens litterära dialog*. Linköpings universitet. Ellerströms. Lund 2021.

Det har i svensk litteraturvetenskap varit vanligt, kanske alltför vanligt, med avhandlingar som låter sig begränsas av ett författarskap. Avhandlingar som behandlar *par* är mer ovanliga. Redan mot den bakgrunden är Matilda Torstensson Wulfs avhandling om Henrik och Märta Tikkanen intressant. Både huvudpersonerna och ämnesvalet talar för att detta är en bok som skulle kunna hitta läsare även utanför universitetets väggar. Utan att kompromissa med de akademiska kraven är den relativt fri från tyngande akademisk jargong. Den fastnar inte i petisser utan håller sig till de stora frågorna. På ett ganska elegant vis låter den sig ledas av en berättelse från början till slut.

Materialet är alltså Henrik och Märta Tikkanens verk, närmare bestämt de så kallade "dialogiska texterna": texter skrivna antingen av Henrik eller Märta, "i vilka deras kärleksrelation och familjeliv står i fokus" (16). Det rör sig mer konkret om elva böcker, sex av Henrik och fem av Märta, skrivna mellan 1970 och 2004. Syftet är "att synliggöra vilka olika villkor som gäller för de två [Märta och Henrik] i texterna i relationen respektive i författarskapet och försöka situera de problem som beskrivs i lämpliga litterära, kulturella och sociala kontexter" (12). Den övergripande frågeställningen lyder: "Hur framställs den tikkanenska konflikten mellan kärlek och konst?" Denna fråga utvecklas och preciseras i ett ganska stort antal följdfrågor, exempelvis: "Vilka hinder och förutsättningar för att ägna sig åt skrivande skildras?" "Vilka litterära traditioner och föreställningar om skrivande och kreativitet aktualiseras i materialet?" och "Vad händer med framställningarna av förhållandet och konflikten när de medialiseras?" (13)

Avhandlingens disposition är elegant och tydlig: efter inledningen följer tre huvuddelar – "Konsten", "Kärleken", "Konfliktens medialisering" – och där efter en kort avslutning. Gränserna mellan delarna visar sig emellertid vara ganska diffusa (konstdelen handlar också om vänskap och kärlek, medan kärleksdelen handlar mycket om skrivande). Upplägget är inte kronologiskt, snarare tematiskt. Den innehållsrika diskussionen rör sig fram och tillbaka mellan böckerna, allt efter den egna argumentationens behov. Fördelen med detta är som sagt att det finns en tydlig "story"; risken är att det är avhand-

lingsförfattarens berättelse som styr, snarare än materialets egen logik.

I den del som har rubriken "Konsten" (86 sidor) förs en diskussion om författarrollen och begreppet identitet. Efter ett sociologiskt resonemang om vad som räknas som "god konst", går avhandlingen in i en diskussion om "det konstnärliga geniet", en föreställning som är viktig i synnerhet för Henriks självförståelse. Frågan om manlighet och våld – två viktiga teman i Henriks författarskap – tas också upp, liksom alkoholismen. Medan Henrik gärna betraktar dessa företeelser som en del av en släktförbannelse, som därmed kan ursäkta hans beteende, ser Märta alkoholen som "roten till alla problem" (81).

Därefter förflyttas fokus till Märta, som "både eftersträvar och känner sig utesluten från [identiteten som] det konstnärliga geniet" (83). Diskussionen fördjupas via exemplet Fredrika Runeberg som Märta identifierade sig med. Heteronorm och jämlikhet aktualiseras, liksom möjligheten och svårigheten att som kvinna skapa sig själv i en patriarkal samhällsordning. Frågan om frihet och ensamhet tas också upp – bland annat via sociologen Georg Simmel – som två sidor av samma mynt. Men den ensamhet som för Henrik är en ständig möjlighet, är något Märta bara kan drömma om. Plikterna som maka och mor och yrkesarbetande tar all tid. Det är en av avhandlingens centrala poänger: situationen är inte jämlik.

Denna problematik leder till en diskussion om arbetsvillkor, normsystem och feministisk etik. Anna Jonasdottirs teori om "kärlekskraft" presenteras, och en möjlig lösning på konflikten mellan kärlek och konst framkastas: en helt ny författarroll.

Nästa del av avhandlingen, "Kärleken" (59 sidor), undersöker hur kärleken gestaltas i de dialogiska texterna. Henriks syn på kärleken är genomgående idealistisk. Hans kärlek inbegriper ett slags dyrkan av partnern. Detta synsätt passar dåligt ihop med 1970-talets feminism, som Märta var en del av – följkattigen har vi en konflikt: Henrik "reproducerar en kärleksideologi hon försöker bryta sig loss från" (144).

Merete Mazzarella – en av de viktigaste föregångarna inom Tikkanen-forskningen – menar att det för Märta var viktigt att *bli sedd* av sin partner. Torstensson Wulf tillägger att det omvända också var sant: även Henrik ville bli sedd. Hon iakttar också en utveckling i Märtas skrivande, från debuten fram till skildringen av kvinnan i sin yrkesroll i *Två* från 2000-talet.

Efter en diskussion om föräldrarollerna behandlas parets önskan om att förena kärlek och författarskap, att utbyta texter och tankar. Det som blir tydligt är att detta mest är Märtas ideal; Henrik avfärdar premissen om en kärlek byggd på ord – för honom är kärleken i första hand kroppslig.

För Henrik finns det en direkt koppling mellan sexualitet och konst. Paret Tikkanen anammar i någon mån tidens ideal om sexuell frigörelse och fri kärlek, även om det framstår som att detta är mest på Henriks initiativ. Överlag förefaller det som att Henrik, som det beskrivs vid ett tillfälle, har ”kontroll över narrativet” (173).

Avhandlingens tredje stora del har rubriken ”Konfliktens medialisering” (81 sidor). Här undersöks det hur Märta och Henrik behandlas och framställs i massmedia, i första hand då i recensioner i svensk press. Via olika exempel iaktas ett paradoxalt mönster: Henriks böcker prisas för sin konstnärliga framställning, men kritiserar för sitt innehåll. Märtas böcker prisas för sitt viktiga innehåll, men kritiserar för sitt bristande konstnärliga utförande. Märtas *Århundradets kärleks saga* (1978) framstår i det perspektivet som en vändpunkt, så till vida att den uppfattades som konst (hon hade tidigare mest behandlats som debattör).

Till saken hör att makarna också hamnar på olika sidor i den tidens könsrollsdebatt: Märta aktivt, som en del av en stor kvinnörelse, Henrik mer passivt och ensamt. Medan Märta tog debatter och rent av besvarade recensioner, gick Henrik i princip aldrig i svaromål. När konkurrensen mellan dem ökade skruvades konflikten upp, men genom medierna kunde, menar Torstensson Wulf, ”förhandlingen om konflikten mellan kärlek och konst föras med viss distans” (274). Medialiseringen var på så vis också något produktivt. När Henrik dör 1984 är rollerna på väg att kastas om: nu är det Märta som är den mest kända, medan Henrik mest är bekant som hennes make. Efter sin död förvandlas han från ”geniet” till ”kulturmannen”, med helt andra konnotationer (260). Trots döden har han även fortsättningsvis en central roll i Märtas medialiserade livsberättelse, som i hög grad fortsätter att kretsa kring konflikten mellan kärlek och konst.

I en tio sidor lång avslutning fördjupas diskussionen om denna konflikt. ”Kärlek och konst är två oförenliga storheter” (284) sägs det än en gång, men frågan ställs också med Martin Kylhammars begrepp: är det ett *dilemma* eller ett *problem*, det vill säga något olösligt eller något som kan upphä-

vas? Makarna själva behandlade det i alla fall som ett *problem*: något som *kan* och måste lösas. Men deras möjligheter att hantera konflikten var olika, på grund av olikheter i synen på kärlek, men också på grund av rådande normer och orättvisor vad gäller mäns och kvinnors villkor. Eftersom de stannar inom det heteronormativa kärlekssystemet sker en ständig omfördelning av kärlekskraft eller livskraft från henne till honom. Lösningen, antyds det slutligen, finns inte inom utom bortom detta system.

Avhandlingens formalia håller måttet. Jag hittar ett mindre citatfel, men inget som förändrar någon betydelse. En lite irriterande brist är att brödtexten ibland är ganska otydlig med vilka böcker det är som citeras. Går man till noterna anges dessutom bara namnet ”Tikkanen” (vilken av dem?) och ett årtal, vilket gör det nödvändigt att fortsätta bläddrandet till litteraturlistan.

Det finns idag en hel del skrivet om paret Tikkanen, inte minst om Märta. 2020 kom ytterligare två böcker, av biografisk karaktär: Johanna Holmströms omdebatterade *Borde hålla käft: En bok om Märta Tikkanen* och Siv Storås *De oerbörda orden*. Anmärkningsvärt nog nämns inte dessa böcker i avhandlingen. Vid disputationen (den 26 februari 2021) förklarade Torstensson Wulf att dessa böcker kom ut först efter att manuset hade skickats till förlaget. Den omständigheten får man givetvis acceptera, men deras frånvaro i avhandlingen är likväl lite underlig. (De första recensionerna av Holmströms bok dök upp i oktober 2020.) En kort passus om deras existens borde väl ändå ha kunnat läggas till också i ett sent skede?

Annars är Torstensson Wulf överlag erkännssam mot tidigare forskare, varav de viktigaste är Mazzarella och Ebba Witt-Brattström. Det finns emellertid också några missuppfattningar. Vid ett tillfälle citeras undertecknads *Självskrivna män* (2015): ”Genom berättandet blir vi den första, det vill säga blir vi subjekt’ som Sven Anders Johansson uttrycker det i *Självskrivna män*.” (51) Citatet (som dyker upp även på sidan 101) är korrekt, men formuleringen är en del av ett referat av Lisbeth Larssons synsätt (i *Sanning och konsekvens*, utgiven 2001), som jag kritiserar. Argumentet går ut på att idén om att man i berättandet blir *den första*, ett subjekt, förbiser att man också blir *den andra*, ett objekt för berättandet: ”Vad som förbises [hos Larsson] är också att vi i berättandet snarare blir den andra: berättelsen objektiverar subjektet, gör mig till en annan (berättad), både inför mig själv (berättaren) och inför läsaren.” (*Självskrivna*

män, 80) Kontentan av detta är att Torstensson Wulf antingen nog borde ha hänvisat till Larsson istället för till mig, eller också lyft fram min kritik av henne. Som det är nu blir citatet missvisande. Resonemanget förbiser också dialektiken i subjektblivandet – jag återkommer till det.

Denna teoretiska lucka är inte den enda. Undersökningen kretsar kring ett antal stora begrepp – ”kärlek”, ”konst”, ”subjekt”, ”frihet”, ”medialisering”, ”person” – som kräver teoretisk precision. Och det är inte så att det saknas en teoretisk diskussion av begreppen – den utförs mestadels på ett essäistiskt vis under avhandlingens gång – men den är överlag lite underdimensionerad. Kanske kan man se det som frukten av ett val, där läsartillvänderhet har prioriterats framför teoretiskt djup. Om det är ett godtagbart val, så finns det likväl saker som borde ha gjorts annorlunda. Ett litet men viktigt exempel finns på sidan 173: ”Enligt Michel Foucault ger makt inte aktörer frihet eftersom alla alltid är inbegripna i olika maktrelationer” står det där. Kommentaren följs av en not, där det hänvisas inte till Foucault, utan till Steven Lukes bok *Power: A Radical View* (1974). Det konkreta (och lilla) problemet är att Foucaults namn borde ha bytts ut mot Lukes även i brödtexten; det mer övergripande (och större) problemet är att Foucault, förutom detta korta omnämnande, saknas i avhandlingen. Hans perspektiv på subjektet och kärleken hade kunnat tillföra en hel del.

Torstensson Wulf understryker att avhandlingen inte handlar om de verkliga personerna Henrik och Märta, utan om de litterära framställningarna av dem. Argumentationen för den hållningen lutar sig mot begreppen *person* och *persona*: ”Med person menar jag den heterogena individen; människan bakom texten, bilden och den mediala debatten med alla hens dispersiva erfarenheter, begär, känslor och drivkrafter.” Och lite längre ner: ”Persona är den del av personligheten vi visar upp, en social roll i vilken vi iscensätter oss själva, eller blir iscensatta i av omvärlden” (34). Personen framstår kort sagt som *människan* av kött och blod bakom maskerna, bakom *personen*.

Och så kan man se det. Problemet uppstår när detta ganska konventionella synsätt kombineras med en uttalad social- och språkkonstruktivism. Bland annat återopas Cristine Sarrimo som vänder sig mot den människosyn som antar en kärna eller essens i personen. Men är det inte just ett slags kärna som distinktionen person/persona implicerar? Eller för att vända den kritiska udden åt andra

hållet: är inte även ”personen” något socialt, en roll vi tilldelas i ett socialt sammanhang? Och är personen, i sin tur, verkligen något som subjektet kontrollerar och iscensätter? I förlängningen av dessa frågor ligger frågan om *subjektet* (vad är egentligen ett subjekt?) som tangerades ovan. Både kärlek och konst är företeelser som förutsätter ett subjekt – mot den bakgrunden är avhandlingens förståelse av den kategorin lite tunn.

Frågan om förhållandet mellan person och persona rör även förhållandet mellan fiktion och verklighet. En stor del av de texter avhandlingen diskuterar är skönlitteratur (även om Henriks så kallade adressböcker är en svårdefinierad form av autofiktion), men här finns också Märta självbiografi *Tivå*. Att analysen rör sig ganska sömlöst mellan alla dessa texter, oberoende av genre, väcker en del frågor. Ett exempel är en diskussion om sexualitet och svartsjuka, där Henriks *Georgsgatan* (1980) citeras. Efter citatet skriver Torstensson Wulf att ”M säger [...] att hon inte behöver ha utomäktenskapliga relationer” (168), även om hon inte ser något fel i det, och där kommer en hänvisning till hennes debutroman *nu, imorron* (1970). I nästa stycke står det att ”För H är hustruns sexuella frigjordhet både upphetsande och oroande. Det är ofta han som initierar hennes sexuella relationer med andra. Det är till exempel han som vill att de ska ha en trekant med Marjut i *nu imorron*” (168). Men ”han” i sista meningen är en fiktiv romankaraktär, medan H står för Henrik. Det ser alltså ut som att romanexterna (och personorna i dem) läses som utsagor om hur (personerna) Henrik och Märta hade det i verkligheten. Eller också ska även ”H” och ”M” läsas som ett slags personer som inte har något att göra med de verkliga personerna. Men i så fall uppstår frågan varför de olika böckerna överhuvudtaget ska läsas samman – är det inte just för att det finns två människor bakom författarnamnen som håller dem samman?

Vad jag menar är att den tillsynes tydliga uppdelningen i *person* och *persona* inte riktigt håller streck. Annorlunda uttryckt hade det varit bra med en större misstänksamhet inför det fiktiva, och en större omsorg om genregränser. Dessa invändningar förtar inte värdet av de här återgivna analyserna, men det sätter vissa frågetecken inför dem.

Ett konventionellt grepp i avhandlingsgenren är att ta upp den massmediala receptionen av det verk man studerar innan man gör sin egen analys. Torstensson Wulf går en annan väg: receptionen – eller ”medialiseringen” – behandlas i den sista av av-

handlingens tre huvuddelar, som för att markera att det är utredningens huvudsak snarare än dess förutsättning. Och medialiseringskapitlet är relativt övertygande i sitt uppvisande av olikheter i bemötandet av Henriks och Märtas böcker, samt hur det successivt skedde en förskjutning i värderingarna.

Det hindrar emellertid inte att även denna del väcker frågor. Ett exempel är diskussionen av mottagandet av Märtas *Män kan inte våldtas* (1975), där Erik Wahlströms recension får stor betydelse. Han behandlar boken, skriver Torstensson Wulf, inte "som en roman [...] utan som ett politiskt angrepp på män." Han "uppfattar verkets upphovsperson som en politisk debattör, snarare än en författare som i första hand har estetiska motiv och drivkrafter" (211). Men är *motiven och drivkrafterna* egentligen särskilt relevanta i sammanhanget? Wahlström skulle ju kunna invända att *romanen* i sig bjuder in till den läsning han gör; hans uppgift som kritiker är att bedöma den på sina premisser, inte att ta hänsyn till motiven bakom den.

Kruxet här är inte Wahlströms recension, utan avsaknaden av en egen litterär analys som diskussionen av recensionerna kan ta spjörn mot. Avhandlingen diskuterar vad kritikerna tyckte, men det är inte riktigt uttalat – snarare underförstått – hur avhandlingsförfattaren själv ser på de recenserade böckerna. Detta ligger i linje med hur de litterära texterna behandlas överlag. De litterära analyserna är visserligen utspridda genom hela avhandlingen, men de är likväl ganska anspråkslösa. Och trots att en av avhandlingens delar har rubriken "Konst" saknas det en estetisk diskussion av konstbegreppet. Istället behandlas konsten överlag i en sociologisk bemärkelse, så även i den konflikt som är studiens huvudtes: att det finns en konflikt mellan kärlek och konst. Problemet, menar jag, är att de dialogiska texterna *såsom litteratur* ironiskt nog tenderar att hamna lite på mellanhand. De får bekräfta avhandlingens tes, men inte riktigt tala i egen rätt.

Att det råder en konflikt, att den kan begreppsliggöras som kärlek vs konst, och att den har en nästan tidlös karaktär, är alltså etablerat redan från utgångspunkten. Men är detta så självklart? Om man tänker kärlek i de socialkonstruktivistiska termer som avhandlingen också anammar hamnar saken i ett annat ljus. Till exempel skulle man, med medietoretikern Friedrich Kittler, kunna hävda att kärlek är en litterär uppfinning: vi lär oss om kärleken via litteraturen. Och omvänt behöver litteraturen kärleken för att ha något att tala om. Ja, redan hos Platon är ju kärlek och kunskap förbundna.

Det vill säga: skulle man inte på lika goda grunder kunna hävda att kärlek och konst står i ett symbiotiskt förhållande till varandra? Och är det inte i viss mån just så också för paret Tikkanen: i bok efter bok *skriver de fram* sin kärlek. Så var finns egentligen konflikten?

Ja, det beror förstås också på vad man menar med "kärlek". Under avhandlingens gång blir det allt tydligare att "kärlek" för Torstensson Wulf i första hand står för "familjeliv" eller "relation". Och det är naturligtvis *en* möjlig definition, men den leder till vissa följdfrågor. Här är ett exempel: "Jag har identifierat en genomgående konflikt mellan Kärleken och Konsten. Dessa två storheter tävlar hela tiden om utrymme i författarparets liv och de tycks oförmögna att hitta en balans mellan sina individuella behov att skapa och de gemensamma behov som familjelivet ställer." (174–175) Först talas det om Kärlek med stort K (som ställs mot Konsten), därefter sker en glidning till "familjelivet" (som ställs mot "individuella behov"). Men är inte detta två olika "konflikter"? Och har den senare nödvändigtvis något med konst att göra?

Ett möjligt svar på dessa kritiska frågor är att kärlek är ett parapybegrepp som innehåller olika aspekter, varav familjelivet är en. Även om man i så fall kan invända att det rimligen måste finnas kärlek som inte inbegriper familjeliv, så är det ingen orimlig hållning. Det innebär att den konflikt som avhandlingen både stipulerar och undersöker i själva verket är mångfacetterad och svårfångad. Och faktum är att konflikten, både explicit och implicit, också behandlas i andra termer i avhandlingen: familjeliv/karriär, vardagsliv/konst, passion/jämlikhet, individualitet/tvåsamhet, manligt/kvinnligt, sexualitet/ord, och så vidare. Att alla dessa alternativ dyker upp i avhandlingen är på sätt och vis ett gott betyg – det indikerar att diskussionen *är* dynamisk och öppen. Om det finns ett problem så är det att avhandlingen trots det biter sig fast vid den förvisso retoriskt eleganta, men också ganska stolpiga, idén om en "konflikt mellan kärlek och konst" (12) från andra sidan till den sista.

I avslutningen öppnar sig emellertid också ett annat spår. "Han är så kär i sin egen kärlek" konstateras det på näst sista sidan (291). Här är det inte fråga om en relation mellan makarna, utan en relation *i subjektet* självt. Det verkar alltså finnas en narcissism i kärleken själv, åtminstone i Henriks fall. Är detta en avart? Eller är det en central del av kärleken? (Ett antal av kärlekens filosofer – Aristoteles, Kierkegaard, Freud, Ahmed – har varit inne

på det senare.) Med andra ord: *finns inte konflikten redan där*, i den enskildes relation till sig själv?

Detta leder till att en annan implikation av avhandlingens titel öppnar sig: paradiset är att vara den man är, det vill säga att person och persona sammansmälter. Eller formulerat mer negativt: författandet omöjliggör kärleken för att det förstärker skillnaden mellan person och persona. Författaren är dömd att älska sig själv, att bearbeta den kluvenhet som skrivandet väcker.

De senaste resonemangen finns visserligen inte uttalade i avhandlingen, men de hade heller inte varit möjliga att formulera utan den. Jag menar alltså att Torstensson Wulf gott kunde ha tagit ett par steg ytterligare i den intressanta diskussion som förs i avslutningen. Samtidigt kan man betrakta det som en styrka att avhandlingen ändå väcker dessa frågor. Det finns gott om forskning som vänder sig inåt, mot frågor av ganska begränsad akademisk betydelse. Torstensson Wulfs avhandling gör något annat. Därmed drar den på sig invändningar, men den erövrar också en större angelägenhet. Och kanske är den senare i längden viktigare än de förra.

Sven Anders Johansson